

Η ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΡΓΟΔΟΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ¹ ΚΑΙ Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Βάλια Αρανίτου, διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και μέχρι και σήμερα ο ρόλος των οργανωμένων συμφερόντων στο ελληνικό πολιτικό σύστημα έχει διαφοροποιηθεί σημαντικά. Εκεί που, αρχικά, επίθετο θέμα νομιμοποίησής τους², παρατηρείται μια αντιστροφή των όρων και μια ενδυνάμωση του ρόλου τους σε βαθμό που, στην αυγή της νέας χιλιετίας, οι *περίφημοι* κοινωνικοί εταίροι κατέχουν εξέχουσα θέση στη νομιμοποίηση των κοινωνικών και πολιτικών επιλογών. Η διαδικασία αυτή φαίνεται να συμβαδίζει, όπως έχει υποστηριχθεί από πρόσφατες μελέτες³, με μια τάση αποδέσμευσης των επαγγελματικών οργανώσεων από κρατικούς περιορισμούς και κομματικές παρεμβάσεις. Τα στοιχεία αυτά, όπως έχει διαπιστωθεί από τους περισσότερους μελετητές του ελληνικού πολιτικού συστήματος⁴, αποτελούσαν, στο παρελθόν, βασικά γνωρίσματα των σχέσεων επαγγελματικών οργανώσεων, κράτους και κομμάτων.

Πιο συγκεκριμένα, οι ελληνικές εργοδοτικές οργανώσεις ενίσχυσαν σημαντικά, κατά τη διάρκεια της εικοσαετίας 1981-2002, το λόγο και τη συμμετοχή τους όχι μόνο στις πολιτικές διαδικασίες, αλλά σε όλες τις διεργασίες του οικονομικού, κοινωνικού και πολιτικού βίου. Εκφράζουν και δημοσιοποιούν θέσεις εφ' όλης της ύλης των θεμάτων που

1. Σχετικά με τη διάκριση μεταξύ εργοδοτικών οργανώσεων και επαγγελματικών οργανώσεων των αυτοαπασχολούμενων, βλ. Μουδόπουλος Σ. (1994), *Οι εργοδοτικές ενώσεις και η προβληματική της οργάνωσης των ελεύθερων επαγγελματιών*, Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, σσ. 81-83.

2. Μαυρογορδάτος Γ. Θ. (1988), *Μεταξύ Πιτυοκάμπης και Προκρούστη*, Οδυσσεάς, Αθήνα, σσ. 33-38.

3. Lanza O. και Lavdas K. (2000), «The disentanglement of interest politics: Business associability, the parties and policy in Italy and Greece», στο *European Journal of Political Research*, τχ. 37, Kluwer Academic Publishers, Ολλανδία, σσ. 203-235.

4. Βλ. σχετικά Μουζέλης Ν. (2002), *Για έναν εναλλακτικό τρίτο δρόμο. Αναστοχαστικός εκσυγχρονισμός και τα αδιέξοδα της σκέψης του Α. Giddens*, Θεμέλιο, Αθήνα· Χαράλάμπης Δ. (1989), *Πελαταιακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, Εξάντας, Αθήνα· Clogg R. (1981), *Greece in the 1980s*, Macmillan, Λονδίνο· Clogg R. (1991), *Greece 1980-89: The populist decade*, Macmillan, Λονδίνο.

απασχολούν την ελληνική κοινωνία, συμβάλλουν ως βασικοί συντελεστές στην προσπάθεια βελτίωσης των δεικτών της ελληνικής οικονομίας – με κορύφωση την προσπάθεια ένταξης της Ελλάδας στη ζώνη του ευρώ –, ενώ συμμετέχουν πλέον στο θεσμικό αλλά και στο μη θεσμικό κοινωνικό διάλογο.

Το περίεργο είναι ότι η ενίσχυση της δράσης των εργοδοτικών οργανωμένων συμφερόντων δεν φαίνεται να έχει προκύψει ως αντίδραση στο αντίπαλο δέος, στις πιέσεις, δηλαδή, των οργανώσεων των εργαζομένων. Σε μια εποχή κατά την οποία ο αναπτυξιακός λόγος μονοπωλείται από εκείνον της αγοράς και τα εργοδοτικά συμφέροντα ηγεμονεύουν, οι οργανώσεις των εργοδοτών φαίνεται να γνωρίζουν μια νέα και ποιοτικά διαφορετική άνθηση, ιδιαίτερα μετά τη Συμφωνία του Μάαστριχτ και την αποδοχή του αναπτυξιακού προτύπου από όλες τις χώρες της Ε. Ε.

Η ενίσχυση των εργοδοτικών οργανώσεων στην Ελλάδα δεν θα πρέπει να αποδοθεί μόνον στην όποια δράση και άμεση ή «έμμεση» βοήθεια που αυτές λαμβάνουν από τους ευρωπαϊούς εταίρους τους. Στη συνεχή ενδυνάμωση του ρόλου και της πολιτικής αποτελεσματικότητάς τους συμβάλλουν με τον δικό τους, ιδιαίτερο και συχνά θεμελιώδη, τρόπο η γενικότερη συγκυρία, το πρότυπο της οικονομικής ανάπτυξης, καθώς και οι εξελίξεις της πορείας της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής.

Η βασική υπόθεση εργασίας, η οποία αποτελεί και προσπάθεια εξήγησης του φαινομένου αυτού, είναι ότι η πρόσφατη και όψιμη νομιμοποίηση των εργοδοτικών οργανώσεων δεν προέκυψε ως αποτέλεσμα διεκδικητικών τάσεων και πρωτοβουλιών των μελών τους. Ο νέος νομιμοποιητικός τους ρόλος λειτουργεί περισσότερο ως λειτουργικό απαιτούμενο του πολιτικού συστήματος και των αναγκαιοτήτων νομιμοποίησής του, αλλά και ως ανταπόκριση στις νέες διεργασίες και προστάγματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Για το σκοπό αυτό θα παρακολουθήσουμε την πορεία των, κατά τεκμήριο, μεγάλων εργοδοτικών οργανώσεων και, μέσα από αυτήν, θα ιχνηλατήσουμε τη νέα θεσμική θέση και το ρόλο τους στην ελληνική κοινωνία και οικονομία. Θα εντοπίσουμε επίσης τόσο τη νέα τους διάρθρωση όσο και την αλλαγή της ποιοτικής συμμετοχής τους στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος έτσι όπως αυτή προκύπτει από τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Σ' αυτό το πλαίσιο, η ανακοίνωσή μου επιχειρεί να περιγράψει και να αναλύσει τη δράση, το ρόλο και τη δυναμική των ελληνικών εργοδοτικών οργανώσεων κατά την τελευταία εικοσαετία⁵.

Η περίοδος στην οποία αναφέρεται η παρούσα ανάλυση μπορεί να διακριθεί σε τρεις διαφορετικές υποπεριόδους. Η πρώτη από το 1981 έως το 1987 θα μπορούσε να αποκληθεί *περίοδος διεκδίκησης νέου ρόλου*, αφού, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, πρόκειται για το χρονικό διάστημα κατά το οποίο οι οργανώσεις αναζητούν και προσπαθούν να επιτύχουν την προσαρμογή τους στις νέες συνθήκες της παγίωσης της δημοκρατίας. Η δεύτερη, μεταξύ 1987 και 1994, είναι η *περίοδος της οργανωτικής προετοιμα-*

5. Ως κριτήριο επιλογής τέθηκε η θεσμοθετημένη συμμετοχή στην υπογραφή της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας. Έτσι, για παράδειγμα, η Ένωση Ελλήνων Εφοπλιστών (Ε.Ε.Ε) δεν εμπίπτει στο ενδιαφέρον της παρούσας ανακοίνωσης.

σίας, κατά τη διάρκεια της οποίας παρατηρούνται διαφοροποιήσεις κυρίως σε σχέση με τον τρόπο άρθρωσης των συμφερόντων. Τέλος, η τρίτη και τελευταία περίοδος, από το 1994 έως σήμερα, είναι το διάστημα της θεσμοθετημένης συμμετοχής στον κοινωνικό διάλογο. Η περιοδολόγηση αυτή στηρίζεται στη διαφοροποίηση τόσο του τρόπου συμμετοχής των εργοδοτικών οργανώσεων στο πολιτικό σύστημα όσο και των μεθόδων διεκδίκησης συμφερόντων που αυτές υιοθετούν, μεθόδους οι οποίες, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, χρήζουν ιδιαίτερης μνείας (συνοπτική παρουσίαση βλ. πίνακας 1).

Η ανάλυση, βεβαίως, θα ήταν ελλιπής χωρίς μια ελάχιστη αναφορά στην εξέλιξη της οικονομικής συγκυρίας και των οικονομικών προτύπων ανάπτυξης κατά τα ίδια χρονικά διαστήματα. Έτσι, η πρώτη περίοδος συμπίπτει με τις εθνικοποιήσεις, την αύξηση του κόστους παραγωγής μέσω της νέας εισοδηματικής πολιτικής· κατά τη διάρκεια της δεύτερης περιόδου, έχει ήδη εκπονηθεί το σχέδιο σταθερότητας μέσω του οποίου αναζητείται η συνεργασία με τους κοινωνικούς εταίρους· η δε τρίτη περίοδος είναι η περίοδος της Ενιαίας Αγοράς με ό,τι αυτή συνεπάγεται.

Πίνακας 1

Οι εργοδοτικές οργανώσεις μεταξύ 1981-2002: από τη διεκδίκηση ρόλου στη θεσμοθετημένη συμμετοχή

	Σ.Ε.Β. (Βιομηχανία)	Ε.Σ.Ε.Ε. (Εμπόριο)	ΓΣΕΒΕΕ (Βιοτεχνία - Επαγγελματίες)
1981-1986: Περίοδος διεκδίκησης νέου ρόλου ΕΘΝΙΚΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΝΕΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ/ ΑΥΞΗΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΥ ΚΟΣΤΟΥΣ	–Προσπάθεια απόκτησης αυτόνομου λόγου –Προσπάθεια διασφάλισης των συμφερόντων της ιδιωτικής πρωτοβουλίας	–Κατακερματισμός των αιτημάτων και των οργανώσεων –Διεκδίκηση οργανωμένης παρουσίας	–Οργανωτικός «εκδημοκρατισμός» –Διεκδίκηση νέου ρόλου
1987-1994: Περίοδος οργανωτικής προετοιμασίας ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ 1985-1987	–Συσπείρωση των μελών γύρω από την οργάνωση –Ενίσχυση του ρόλου του ΣΕΒ ως συλλογικού οργάνου	–Νομιμοποιημένη εκπροσώπηση του εμπορικού κόσμου –Διεκδίκηση λόγου σε ζητήματα γενικής πολιτικής	–Εσωτερική αναδιοργάνωση –Υλοποίηση εκδημοκρατισμού –Η συμμετοχή παίζει πλέον καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής της οργάνωσης
1995-σήμερα: Περίοδος θεσμοθετημένης συμμετοχής στο διάλογο ΕΝΙΑΙΑ ΑΓΟΡΑ ΟΝΕ	–Επιβεβαίωση των οικονομικών του επιλογών με την προσαρμογή της ελληνικής οικονομικής πολιτικής στην ΟΝΕ	–Η συμμετοχή παίζει πλέον καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής της οργάνωσης	

1. Εργοδοτικές οργανώσεις: από τη διεκδίκηση ρόλου στη θεσμική αναγνώριση και τη νομιμοποιητική λειτουργία

Στην προσπάθεια να περιγραφούν τα οργανωμένα συμφέροντα στην Ελλάδα, θα μπορούσε να ειπωθεί με ασφάλεια ότι αυτά, μέχρι τη Μεταπολίτευση, είχαν περιορισμένο ρόλο⁶. Μετά δε το 1974, ήταν περιθωριοποιημένα αφού τα κόμματα υποκαθιστούσαν σε μεγάλο βαθμό τις ανάγκες του πολιτικού συστήματος για συμμετοχή των πολιτών. Από το 1981 και ακολούθως, η παρουσία των οργανωμένων συμφερόντων και, ιδιαίτερα, των εργοδοτικών οργανώσεων διαφοροποιείται σημαντικά σε σχέση με το παρελθόν, περνώντας όμως από διαφορετικές φάσεις.

Οι ελληνικές εργοδοτικές οργανώσεις έκαναν την εμφάνισή τους ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα. Χαρακτηριστικά, οι πρώτοι εμπορικοί σύλλογοι συγκροτήθηκαν στα τέλη του 19ου αιώνα: της Σύρου το 1894, του Πειραιά το 1900, της Αθήνας το 1902, της Πάτρας το 1904 και της Θεσσαλονίκης το 1916. Αντίστοιχα και κατά την ίδια περίοδο δημιουργήθηκαν οργανώσεις (σωματεία) βιοτεχνών τοπικού ή κλαδικού χαρακτήρα. Ο Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών (ΣΕΒ) ιδρύθηκε το 1907⁷ και η Γενική Συνομοσπονδία Βιοτεχνών Επαγγελματιών και Εμπόρων (ΓΣΕΒΕΕ) το 1919. Πρέπει πάντως να σημειώσουμε ότι η τριτοβάθμια οργάνωση του εμπορίου, η Εθνική Συνομοσπονδία Ελληνικού Εμπορίου (ΕΣΕΕ), ιδρύθηκε πολύ καθυστερημένα σε σύγκριση με το χρόνο ίδρυσης των πρώτων εμπορικών συλλόγων, μόλις το 1994.

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας θα αποτελέσουν οι τρεις κορυφαίες εργοδοτικές οργανώσεις: ο ΣΕΒ της βιομηχανίας, η ΕΣΕΕ του εμπορίου και η ΓΣΕΒΕΕ των μικρομεσαίων κυρίως βιοτεχνών και επαγγελματιών. Και οι τρεις συνυπογράφουν, βάσει του νόμου, την Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας και συμμετέχουν στο θεσμοθετημένο Κοινωνικό Διάλογο της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής αλλά και σε όλες τις επιτροπές του μη θεσμοθετημένου κοινωνικού διαλόγου⁸.

1.1 Η περίοδος διεκδίκησης νέου ρόλου (1981-1987)

Το 1981 με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία και την παγίωση της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας ξεκινά μια νέα περίοδος για το ελληνικό πολιτικό σύστημα αλλά και για τα οργανωμένα συμφέροντα στην Ελλάδα.

Όπως έχει υποστηριχθεί για τις αρχές της περιόδου που εξετάζεται στην παρούσα μελέτη (1980-2002), η νομιμοποίηση των εργοδοτικών οργανώσεων αποτελούσε πρωτεύουσα επιδίωξη των εργοδοτικών συμφερόντων και, ταυτόχρονα, έλλειμμα του πολιτι-

6. Meynaud J. (2002), *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1945-1965*, Σαββάλας, Αθήνα, σσ. 418-440· βλ. επίσης, Καζάκος Π. (1998), *Μεταξύ Κράτους και Αγοράς. Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*, Πατάκης, Αθήνα.

7. Ο ΣΕΒ ιδρύθηκε ως Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων και Βιοτεχνών.

8. Εξ αυτού διαχωρίζονται από άλλες εργοδοτικές οργανώσεις οι οποίες, τις περισσότερες φορές, αποτελούν, από νομική άποψη, σωματεία του Νόμου 330.

κού συστήματος⁹. «Σε συνάρτηση με αυτήν τη βαθιά ριζωμένη νομιμοποίηση του Κοινοβουλίου, των εκλογών και, κατά συνέπεια, των πολιτικών κομμάτων, η άρθρωση και η οργάνωση ιδιαίτερων συμφερόντων αντιμετωπίζεται κατ' εξοχήν με καχυποψία». «Κατά συνέπεια πουθενά δεν ήταν πιο φανερή η ουσιαστική έλλειψη νομιμοποίησης το 1981 όσο στο πεδίο των επαγγελματικών οργανώσεων γενικά και ιδίως των εργατικών»¹⁰. Την πρώτη αυτή υποπερίοδο, οι εργοδοτικές οργανώσεις αντιμετωπίζονταν με καχυποψία. Ο λεγόμενος Κοινωνικός Διάλογος ήταν ουσιαστικά άγνωστος. Πρόκειται για την περίοδο κατά την οποία το ρόλο που κλήθηκε στη συνέχεια να παίξει η διαβούλευση των κοινωνικών εταίρων με το κράτος και η καθιέρωση του Κοινωνικού Διαλόγου κατείχαν ουσιαστικά οι διακομματικές επιτροπές. Η διαπίστωση αυτή, σχετικά με τον τρόπο συμμετοχής των εργοδοτικών οργανώσεων στο πολιτικό σύστημα, φαίνεται ότι αποτελούσε κοινό τόπο και για τους ίδιους τους εκπροσώπους των εργοδοτικών οργανώσεων. Αποδίδοντας τις ευθύνες της «πολιτικοποίησης» της οικονομίας στη μεγάλη εξάρτηση της οικονομικής δραστηριότητας από το κράτος, οι εκπρόσωποι των εργοδοτικών οργανώσεων θεωρούσαν ότι είχε διαμορφωθεί μια συνολική αντίληψη κομματικοποίησης και πελατειακών σχέσεων. Την περιγραφή της κατάστασης στην οργάνωση και στις σχέσεις των εργοδοτικών συμφερόντων απέδωσε χαρακτηριστικά ο αντιπρόεδρος του Συνδέσμου Ελληνικών Βιομηχανιών: «Οι κοινωνικές δυνάμεις, αντί για αυτόνομη οργανωμένη δράση, συμπαράταχθηκαν συχνά με το ένα ή με το άλλο κόμμα, επιδιώκοντας να προασπίσουν κεκτημένα συμφέροντα ή να προωθήσουν λύση των προβλημάτων τους»¹¹.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής ξεκίνησε από την τότε κυβέρνηση μια κριτική του παραδοσιακού αυταρχικού και πελατειακού κράτους, ενώ, ταυτόχρονα, έγινε προσπάθεια να δοθεί μια άλλη απάντηση στην κρίση του μοντέλου αυτού. Έτσι, επιχειρήθηκε να θεσμοθετηθούν συνεργατικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης με την ενσωμάτωση των λαϊκών συμφερόντων σ' ένα σύστημα «εγκλείοντος» κρατικού κορπορατισμού – με άλλη διατύπωση, πρόκειται για την περίοδο της «πολιτικής ελεγχόμενου κορπορατισμού»¹².

1.1.α. Ο Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών

Ο ΣΕΒ είναι ανεξάρτητο μη κερδοσκοπικό σωματείο του Αστικού Κώδικα, συντηρούμενο μόνον από τις συνδρομές των μελών του. Το καταστατικό του τροποποιήθηκε το 1946 όταν έπαψε να περιλαμβάνει στις τάξεις του τη βιοτεχνία. Το 1979 μετονομάστηκε σε Σύνδεσμο Ελληνικών Βιομηχανιών, μια τροποποίηση που αφαίρεσε από τα φυσικά πρόσωπα τη δυνατότητα συμμετοχής τους, παρά το γεγονός ότι ο ίδιος ο Ν. 330/76 δεν

9. Στο πλαίσιο του πλουραλισμού αλλά και σ' αυτό του κοινωνικού κορπορατισμού, τόσο η νομιμοποίηση όσο και η αυτονομία των οργανωμένων επαγγελματικών συμφερόντων θεωρούνται κατ' αρχήν δεδομένες.

10. Μαυρογορδάτος (1988), ό.π. (σημ. 2), σσ. 34 και 52.

11. Δελτίο ΣΕΒ, Ιανουάριος 2000, 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο ΣΕΒ.

12. Κούκias Δ. (1994), *Οργάνωση συμφερόντων στην Ελλάδα, Ενσωμάτωση και πρόσβαση στο κράτος σε συγκριτική προοπτική*, Εξάντας, Αθήνα, σελ. 99.

παρενέβη στον τρόπο οργάνωσης των εργοδοτικών επαγγελματικών οργανώσεων, δηλαδή, στο ότι μέλη τους μπορεί να είναι τόσο φυσικά όσο και νομικά πρόσωπα. Το 1988 έγινε νέα τροποποίηση του καταστατικού του ΣΕΒ με την οποία δόθηκε η δυνατότητα συμμετοχής σε επιχειρήσεις που ασκούν και άλλη δραστηριότητα εκτός της στενής μεταποιητικής (εταιρείες πληροφορικής, μεταφορών, τράπεζες αλλά και ασφαλιστικές εταιρείες). Έτσι, όπως προβλέπει το άρθρο 4 του καταστατικού του ΣΕΒ, μέλη του μπορούν να είναι «νομικά πρόσωπα ιδιωτικού...».

Ο ΣΕΒ αποτελεί, από την ίδρυσή του, την ισχυρότερη ελληνική εργοδοτική οργάνωση, τόσο από την άποψη του μεγέθους των επιχειρήσεων που είναι μέλη του και των κλάδων στους οποίους αυτές δραστηριοποιούνται, όσο και από το κύρος της ίδιας της οργάνωσης στην κοινωνία και στο πολιτικό σύστημα. Δεν είναι τυχαίο ότι επικεφαλής του βρίσκονται προσωπικότητες ολκής¹³.

Με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, η ηγεσία του ΣΕΒ κλήθηκε ν' αντιμετωπίσει μια νέα κατάσταση. Τα σχέδια της σοσιαλιστικής κυβέρνησης για εθνικοποιήσεις, η ενίσχυση της σημασίας των κρατικών επιχειρήσεων, η αύξηση του παραγωγικού κόστους¹⁴ σε συνδυασμό με τη χαμηλή παραγωγικότητα εξαιτίας, κυρίως, της μη ανανέωσης του κεφαλαιουχικού παραγωγικού μηχανισμού και ο υψηλός πληθωρισμός καθιστούσαν προβληματική την επιχειρηματική λειτουργία. Η κριτική του ΣΕΒ προς την κυβέρνηση ήταν ιδιαίτερα προσεκτική και γινόταν περισσότερο με έμμεσο τρόπο: «Ιστορική ευθύνη φέρει κάθε ηγέτης, κάθε δημόσιος άνδρας που, σε πλήρη αντίθεση με τις εθνικές επιλογές, αποθαρρύνει γενικά –για οποιοδήποτε λόγο– την επιχειρηματική πρωτοβουλία», δήλωνε στη Γενική Συνέλευση του 1983 ο πρόεδρος του ΣΕΒ Θ. Παπαλεξόπουλος, ενώ, ταυτόχρονα, το βασικό συμπέρασμα συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε τον ίδιο χρόνο ήταν ότι: «...οι προτάσεις της βιομηχανίας δεν έχουν γίνει ακόμα αντικείμενο ουσιαστικού διαλόγου ή, έστω, αντιλόγου». Παράλληλα, με σταθερό και συστηματικό τρόπο και με κάθε ευκαιρία, υπογραμμίζονταν η ανάγκη σύγκλισης των απόψεων και δημιουργικής συνεργασίας με τους κοινωνικούς εταίρους¹⁵. Πρόκειται για την περίοδο κατά την οποία υπογράφηκε μεταξύ του ΣΕΒ και της ΓΣΕΕ σύμβαση για το πενθήμερο και την 40ωρη εργασία στη βιομηχανία¹⁶.

Η κορύφωση της αντιπαράθεσης μεταξύ του ΣΕΒ και της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ επήλθε με την ίδρυση εκ μέρους του πρώτου του Εθνικού Συμβουλίου Ιδιωτικής Πρωτοβουλίας (ΕΣΙΠ)¹⁷. «Στους βιομηχάνους εναπόκειτο [...] να αναλάβουν την πρωτοβουλία

13. Βαξεβάνογλου Α. (1994), *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940*, Θεμέλιο, Αθήνα, σελ. 267.

14. Το 1982 η κυβέρνηση αποφάσισε να αυξήσει τα κατώτατα όρια των μισθών και ημερομισθίων κατά 40%. Η απόφαση αυτή χαρακτηρίστηκε ως ένα είδος «αρχικής διαταραχής» του κόστους· βλ. Καζάκος Π. (2000), *ό. π.* (σημ. 6), σελ. 356.

15. Ομιλία προέδρου ΣΕΒ στην ετήσια Γενική Συνέλευση, *Δελτίο ΣΕΒ*, τχ. 450.

16. Η σύμβαση αυτή υπογράφηκε στις 29/03/1983 και ίσχυσε από την 1η Απριλίου 1983.

17. Βλ. επίσης σχετική ανάλυση των σχέσεων μεταξύ της διοίκησης του ΣΕΒ και της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ για την περίοδο αυτή στο Lanza Ο. και Lavdas Κ. (2000), *ό. π.* (σημ. 3), σελ. 222.

όταν ένα ριζικά αλλαγμένο περιβάλλον απείλησε την ιδιωτική πρωτοβουλία στο σύνολό της και δημιούργησε την άμεση ανάγκη κοινής αμυντικής δράσης»¹⁸. Ταυτόχρονα, όμως, η ίδια αυτή πρωτοβουλία θα μπορούσε να εκληφθεί και ως τρόπος να αποφύγει η διοίκηση του ΣΕΒ την άμεση σύγκρουση με την κυβέρνηση αφήνοντας στο ΕΣΙΠ τον άχαρο αυτόν ρόλο.

1.1.β. Το εμπόριο

Στο χώρο του εμπορίου, παρ' ότι οι πρώτοι εμπορικοί σύλλογοι (Ε.Σ.) ιδρύθηκαν στα τέλη του 19ου αιώνα, σε αντίθεση με τη βιομηχανία και τη βιοτεχνία το πρώτο δευτεροβάθμιο όργανο δημιουργήθηκε μόλις το 1986 και το τριτοβάθμιο το 1994. Η πρώτη περίοδος ήταν για το εμπόριο περίοδος προσαρμογής των εργοδοτικών οργανώσεων. Το Συντονιστικό Συμβούλιο των Εμπορικών Συλλόγων Ελλάδας (ΣΣΕΣΕ)¹⁹ κατέβαλε προσπάθειες για την οργάνωση του εμπορικού κόσμου ώστε «να ακούγεται η φωνή του κλάδου συντονισμένη». Δεν μπόρεσε, όμως, να ομαδοποιήσει και να συνθέσει σ' ένα γενικότερο διεκδικητικό πλαίσιο τα όποια κλαδικά αιτήματα. Η αδυναμία του αυτή οδήγησε έναν αριθμό εμπορικών συλλόγων να ανεξαρτητοποιηθούν και να προχωρήσουν στη συγκρότηση περιφερειακών ομοσπονδιών (Ομοσπονδία Ε.Σ. Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας, Ομοσπονδία Ε.Σ. Κρήτης και η Ένωση Ε.Σ. νομού Αιτωλοακαρνανίας, η οποία γρήγορα μετεβλήθηκε σε Ομοσπονδία Ε.Σ. Δυτικής Ελλάδας).

Το βασικότερο πρόβλημα της εκπροσώπησης των συμφερόντων του εμπορίου της περιόδου αυτής ήταν ο κατακερματισμός των αιτημάτων αλλά και των οργανώσεων. Κάτω από την πίεση της έντονης κινητικότητας των ομοσπονδιών που προαναφέρθηκαν αλλά και ενόψει του πολυσυζητημένου νομοσχεδίου που επρόκειτο να ρυθμίσει τη λειτουργία των επαγγελματικών οργανώσεων, το ΣΣΕΣΕ προχώρησε, το 1986, στη διενέργεια ενός συνεδρίου στην Ξάνθη με σκοπό, όπως οριζόταν και από την ημερήσια διάταξη, τη «Νομιμοποίηση και Διεύρυνση του Συντονιστικού Συμβουλίου Εμπορικών Συλλόγων Ελλάδας». Δέσμευση του συνεδρίου ήταν η ίδρυση Ομοσπονδίας, της Ένωσης Εμπορικών Συλλόγων Ελλάδας, έως τον Οκτώβριο του 1986 – ίδρυση η οποία καθυστέρησε για να πραγματοποιηθεί τον Ιούλιο του 1987.

18. Μαυρογορδάτος Γ. (1988), *ό. π.* (σημ. 2), σελ. 170.

19. Το Συντονιστικό Συμβούλιο Εμπορικών Συλλόγων Ελλάδας (ΣΣΕΣΕ), το οποίο ιδρύθηκε το 1961, ουδέποτε έτυχε νομικής υπόστασης. Μέλη του ήταν δεκαπέντε (15) Ε.Σ. της χώρας, επικεφαλής των οποίων ήταν ο Ε. Σ. Αθηνών. Το ΣΣΕΣΕ δεν απέκτησε ποτέ ούτε υποτυπώδες καταστατικό. «[...] οι αυτοτιτλοφορούμενοι «ηγέτες» του εμπορικού κόσμου άρχισαν να πυκνώνουν τις εμφανίσεις τους ως «ηγεία» του Ε.Σ. συνεπικουρούμενοι και από τους αρμόδιους υπουργούς που αντιλαμβάνονταν ότι μόνον η αποτροπή συνδικαλιστικής οργάνωσης και η συνέχιση της ύπαρξης του λεγόμενου ΣΣΕΣΕ τους εξασφάλιζε την απυρόβλητη εφαρμογή της πολιτικής τους και έτσι κατορθώνουν να συνεχίσουν την ύπαρξή τους» (άρθρο του Γ. Τζωρτζόπουλου, 20/07/87, Ομοσπονδία Δ. Ελλάδας).

1.1.γ. Η Γενική Συνομοσπονδία Επαγγελματιών και Εμπόρων Ελλάδος

Η ΓΣΒΕΕ, παρ' ότι είχε διοικήσεις οι οποίες ελέγχονταν από την κρατική εξουσία, διατηρούσε πάντα στο εσωτερικό της ένα πνεύμα σύγκρουσης, πνεύμα το οποίο θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι είχε κληροδοτηθεί από τη δεκαετία του 1920, όταν οι συγκρούσεις με την εξουσία είχαν λάβει οξύτατη μορφή. Κατά την περίοδο που εξετάζεται, μια σειρά από δυνάμεις που είχαν αποκλειστεί από τη συμμετοχή τους στη ΓΣΒΕΕ με διάφορες καταστατικές και πολιτικές μεθοδεύσεις, άρχισαν να συσπειρώνονται γύρω από το στόχο «του εκδημοκρατισμού του συνδικαλιστικού κινήματος». Μεταξύ 1981 και 1984 η εσωτερική σύγκρουση οξύνθηκε με αποτέλεσμα να σημειωθεί αλλαγή φρουράς το 1984. Από τα μέσα της υπό εξέταση περιόδου, η νέα διοίκηση της ΓΣΒΕΕ εργάστηκε στην κατεύθυνση της αποκατάστασης της εσωτερικής ομαλότητας, ενώ πρόβαλε ως βασικό της αίτημα την ψήφιση νόμου για τον εκδημοκρατισμό των επαγγελματικών οργανώσεων. Η πρόταση αυτή της νέας διοίκησης αντιπροσωπεύει σε μεγάλο βαθμό τις θέσεις των πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων οργάνων-μελών της ΓΣΒΕΕ, θέσεις τις οποίες η προηγούμενη διοίκηση φαίνεται να αγνοούσε²⁰.

1.2. Περίοδος οργανωτικής προετοιμασίας και θεσμικής διείσδυσης, 1987-1994

Με την εφαρμογή του σταθεροποιητικού προγράμματος 1985-1987 εμφανίζεται η πρώτη μεταστροφή των θέσεων της ακολουθούμενης πρακτικής της τότε κυβέρνησης σε σχέση με τα οργανωμένα εργοδοτικά συμφέροντα. Η έναρξη όμως της δεύτερης υποπεριόδου που εξετάζει η ανάλυση αυτή συμπίπτει με την ψήφιση από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ του Νόμου 1712/87 περί εκδημοκρατισμού των επαγγελματικών οργανώσεων.

Αν και ο νόμος αυτός είχε δεχθεί πολλές επικρίσεις, κυρίως από το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας²¹, φαίνεται πως, τουλάχιστον σε ό,τι αφορούσε το γενικότερό του σκεπτικό, είχε τύχει θετικής υποδοχής από τα περισσότερα άμεσα εμπλεκόμενα εργοδοτικά συμφέροντα. Έτσι, κατά τη σχετική συζήτηση, η εισήγηση του Εμπορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης σχολίαζε ευμενώς το νομοσχέδιο: «[...] όταν [αυτό] περιβληθεί με την ισχύ νόμου, θα αποτελέσει τη βάση στην οποία θα στηρίζεται ο συνδικαλισμός του κλάδου μας»²². Θετική ήταν και η υποδοχή του νομοσχεδίου από την Ομοσπονδία Ε.Σ. Δυτικής Ελλάδας η οποία υπογράμμιζε την ανάγκη καθιέρωσης της απλής αναλογικής· παράλληλα, όμως, η ομοσπονδία επισημαίνει και τον κίνδυνο κατακερματισμού του συνδικαλιστικού κινήματος των εμπόρων, αφού, βάσει του νομοσχεδίου εκείνου, κάθε επιχειρηματίας μπορούσε να μετέχει σε δύο πρωτοβάθμιους εμπορικούς συλλόγους. Ο Ε.Σ. Πειραιά θεωρούσε «θετική την προσπάθεια "εκδημοκρατισμού" των οργανώσεων με την

20. Βλ. τοποθέτηση της διοίκησης που αποχώρησε το 1983 σε επιστολή της προς το τότε υπουργείο Εμπορίου, 02/12/1983.

21. Για μια παρουσίαση της κριτικής της Νέας Δημοκρατίας βλ. Μαυρογορδάτος (1988), ό. π. (σημ. 2), σσ. 175-180.

22. Βλ. εισήγηση Ε.Σ. Θεσσαλονίκης σχετικά με το νομοσχέδιο 1712/87.

έννοια της "μαζικοποίησης"»²³. Ο μόνος εμπορικός σύλλογος που τάχθηκε σαφώς κατά του νομοσχεδίου ήταν ο Ε.Σ. Αθηνών, ο οποίος, μέχρι εκείνη τη στιγμή, κατείχε την πρωτοκαθεδρία στον εμπορικό κόσμο και ήταν ο επίσημος συνομιλητής της κυβέρνησης.

Η άλλη άμεσα εμπλεκόμενη εργοδοτική οργάνωση, η ΓΣΕΒΕΕ, θεωρούσε ότι «η θέσπιση νόμου για τον εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος» συνιστούσε ένα από τα βασικά της αιτήματα αλλά και δέσμευση της κυβέρνησης ήδη από 1984. Στην έκτακτη γενική συνέλευσή της, στις 6/7/1986, ο τότε πρόεδρος της ΓΣΕΒΕΕ Σ. Δεμαρτίνος, αν και προερχόταν από την κυβερνητική παράταξη, τόνισε: «[...] Για μας η ασυνέπεια αυτή [της κυβέρνησης] είναι αδιανόητη, είναι απαράδεκτη. Η θέσπιση του νόμου αυτού θα έλυνε πολλά προβλήματα του συνδικαλιστικού μας κινήματος»²⁴.

Παρά, λοιπόν, τους φόβους που είχαν κατά καιρούς εκφραστεί, ότι ο νόμος αυτός θα οδηγούσε στον κατακερματισμό του συνδικαλιστικού κινήματος²⁵ ή στην κομματικοποίησή του, η ψήφισή του συνιστούσε ικανοποίηση ενός αιτήματος της πλειονότητας των συνδικαλιστικών οργανώσεων από την εποχή της Μεταπολίτευσης. Ταυτόχρονα, ιδιαίτερα για την περίπτωση της ΓΣΕΒΕΕ, η καθιέρωση της απλής αναλογικής κατέσπειρε μια δυναμική που μάλλον θα απέβαινε σε βάρος της τότε κυβερνητικής παράταξης, εάν δεχθούμε τη θέση ότι ένα από τα κύρια κίνητρα του νόμου ήταν ο έλεγχος των συνδικαλιστικών οργανώσεων²⁶. Ως ενισχυτικό στοιχείο της άποψης αυτής θα μπορούσε να θεωρηθεί η αναλογία των εδρών στο Δ.Σ. της ΓΣΕΒΕΕ με βάση τα εκλογικά αποτελέσματα του 1988, εάν οι εκλογές είχαν γίνει βάσει του πλειοψηφικού συστήματος που ίσχυε πριν από την ψήφιση του Νόμου 1712/87.

Βέβαια, ο Νόμος 1712/87 δεν εφαρμόστηκε ποτέ με την αρχική του μορφή. Επί πλέον, η εφαρμογή του μετά τις ουσιαστικές τροποποιήσεις ολοκληρώθηκε μόλις την άνοιξη του 1994. Οι σημαντικότερες τροποποιήσεις και μεταβατικές διατάξεις επήλθαν με τον Νόμο 1746/1988 και, κυρίως, με τον 2081/1992, αφορούσαν δε στον καθορισμό των προσώπων που έχουν δικαίωμα να γίνουν μέλη των πρωτοβάθμιων επαγγελματικών οργανώσεων. Με τις τροποποιήσεις αυτές λύθηκε — αλλά τέθηκε εκ νέου²⁷ — το ζήτημα

23. «Παρατηρήσεις και απόψεις επί της κυβερνητικής προτάσεως για τον εκδημοκρατισμό των επαγγελματικών οργανώσεων», Ε.Σ. Πειραιά, 05/12/1983, σελ. 2.

24. Απόσπασμα από την τοποθέτηση Σ. Δεμαρτίνου στην έκτακτη Γ.Σ. της ΓΣΕΒΕΕ 06/07/1986.

25. «Πιστεύω ότι κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί την επιτακτική αναγκαιότητα που επέβαλλε κάτι τέτοιο, όπως επίσης η ηγεσία του υπουργείου Εμπορίου δεν μπορεί να αισθάνεται ικανοποιημένη που μετά από χρόνια αναστολών, δισταγμών και διαψευσμένων δεσμεύσεων περί κατάθεσης, εμφανίσει τελικά τούτο το νομοσχέδιο. Ένα νομοσχέδιο που υποθάλλπει τον κίνδυνο του πολυκερματισμού του συνδικαλιστικού κινήματος, τη σύγχυση και με τη μεγαλύτερη διακήρυξη περί δημοκρατικής διαδικασίας θεσμοθετεί άριστα τη δυνατότητα, μέσα από την μπακλαβαδοποίηση, να οδηγηθούμε σ' ένα άπονο, χαλαρό και δίχως ευχέρεια παρέμβασης συνδικαλιστικό κίνημα [τον Ν. 1712/87]». Απάντηση του Προέδρου της Ομοσπονδίας Ε.Σ. Δυτικής Ελλάδας σε άρθρο του υφυπουργού Εμπορίου κ. Γ. Δασκαλάκη, *Εξόρμηση*, 17/04/1987.

26. Μαυρογορδάτος (1988), ό. π. (σημ. 2), σσ. 175-181.

27. Μουδόπουλος Σ. (1994), ό. π. (σημ. 1), σελ. 83.

της συμμετοχής των εκπροσώπων των Α.Ε. και των Ε.Π.Ε., αρχικά ως φυσικών προσώπων (1746/88) και στη συνέχεια ως εκπροσώπων των εταιρειών τους (2081/92).

Στη δεύτερη, επομένως, υποπερίοδο μπορεί πλέον να γίνει λόγος για θεσμοθετημένες οργανώσεις κορυφής, ενώ, παράλληλα, έγινε μια νέα προσπάθεια να λειτουργήσουν όργανα διαβούλευσης²⁸, όπως το Εθνικό Συμβούλιο Ανάπτυξης και Παραγωγικότητας (ΕΣΑΠ) ή ένα Συμβούλιο Εμπειρογνομώνων στο τότε υπουργείο Οικονομικών. Παρά, όμως, τη λειτουργία τόσο των οργανώσεων κορυφής όσο και των οργάνων διαβούλευσης, η συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων είχε έναν «τελετουργικό χαρακτήρα»²⁹. Και τούτο διότι οι θεσμοθετημένες συναντήσεις κορυφής λειτουργούσαν στην ουσία ενημερωτικά, εφόσον οι συζητήσεις πραγματοποιούνταν μετά τη λήψη των αποφάσεων. Αυτή η διαδικασία της απλής ανακοίνωσης ειλημμένων αποφάσεων στους κοινωνικούς εταίρους καθιστούσε, τελικά, την πολιτική νομιμοποίηση των επιλογών αδύνατη.

Η αποτυχημένη απόπειρα λειτουργίας κεντρικών οργάνων διαβούλευσης με δεδομένη πλέον τη θεσμοθετημένη ύπαρξη οργανώσεων κορυφής, έδωσε το επιχείρημα στο μελετητή εκείνης της περιόδου να υποστηρίξει ότι το σύστημα εκπροσώπησης έχει μάλον όλα τα χαρακτηριστικά μιας *ψευδοκορπορατιστικής οργάνωσης*³⁰.

1.2.α. Ο Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών

Την περίοδο αυτή θα μπορούσε να γίνει λόγος για κάποιες ποιοτικού τύπου διαφοροποιήσεις, που αφορούν κυρίως τον τρόπο άρθρωσης των αιτημάτων του επιχειρηματικού κόσμου γενικότερα, και της βιομηχανίας ειδικότερα, προς την κυβέρνηση. Πιο συγκεκριμένα, άλλαξε ως έναν βαθμό ο συνήθης τρόπος επικοινωνίας κυβέρνησης και βιομηχανιών. Αφ' ενός το ευρωπαϊκό μοντέλο³¹ και, αφ' ετέρου, η ανασφάλεια ή, κατ' άλλους, ο κίνδυνος που αισθάνθηκε η «ιδιωτική πρωτοβουλία» από το «μόνιμο κατηγορώ» της κυβέρνησης συσπείρωσε τα μέλη γύρω από την οργάνωση. Με άλλα λόγια, την περίοδο αυτή φαίνεται ότι υποβαθμίζεται κάπως η προσωπική επικοινωνία του προέδρου και των άλλων μελών του Δ.Σ. με κυβερνητικούς παράγοντες και ενισχύεται ο ρόλος του ΣΕΒ ως συλλογικού οργάνου³². Το 1987, ο τότε πρωθυπουργός παραβρέθηκε στην ετήσια Γενική

28. Ανάλογες πρωτοβουλίες έχουμε συναντήσει και στο παρελθόν όπως: το Σύνταγμα του 1925 (άρθρο 57) περιελάμβανε ένα συμβούλιο των επαγγελματικών οργανώσεων, μέσω της επαγγελματικής σύνθεσης της Γερουσίας, επίσης το Συμβούλιο Κοινωνικής Πολιτικής (ΣΚΟΠ) το 1978.

29. Καζάκος Π. (1991), «Σχέδιο 1992», Εσωτερικές προσαρμογές και εκπροσώπηση των επαγγελματικών συμφερόντων στην Ελλάδα» στο Καζάκος Π. (επιμ.), *Η Ελλάδα ανάμεσα σε προσαρμογή και περιθωριοποίηση*, Διάπων, Αθήνα, σελ. 61.

30. Στο ίδιο, σελ. 61.

31. Σχετικά με τη σχέση ευρωπαϊκών και εθνικών εργοδοτικών οργανώσεων βλ. UNICE.

32. Σχετικά με το θέμα αυτό, βλ. αναφορά στο Βαξεβάνογλου Α. (1994), *ό. π.* (σημ. 13), σελ. 275: «Από τη Βιομηχανική Επιθεώρηση προκύπτει τελικά ότι ο πρόεδρος του Συνδέσμου είναι το άτομο που αναλαμβάνει, μέσω προσωπικών επαφών με τους αρμόδιους υπουργούς, την επίλυση των εκάστοτε θεμάτων. Αυτός ο τρόπος λειτουργίας εξηγεί την ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ των διαφόρων προέδρων του Συνδέσμου και του πολιτικού κόσμου, σχέσεων που φθάνουν μέχρι και τη

Συνέλευση του ΣΕΒ και, μάλιστα, εκφώνησε «βαρυσήμαντη ομιλία»³³. Μάλιστα, μετά από αυτή την πρώτη πρωθυπουργική ομιλία καθιερώθηκε ως θεσμός οι εκάστοτε πρωθυπουργοί να παραβρίσκονται στις γενικές συνελεύσεις του ΣΕΒ, γενικές συνελεύσεις που συνιστούν σημαντικό γεγονός στην οικονομική ζωή της χώρας.

Η Γ.Σ. του 1987 είχε και έναν συμβολικό χαρακτήρα, καθώς φέρεται να «πιστοποιεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την ενιαία βούληση για το ξεπέρασμα των εμποδίων [της ελληνικής οικονομίας]». Πρόκειται για τη χρονική στιγμή κατά την οποία η σημαντικότερη ελληνική εργοδοτική οργάνωση προβληματίζεται για τις μακροχρόνιες προοπτικές, κατόπιν της Ενιαίας Πράξης της ΕΟΚ που έχει συγκεκριμένο στόχο ολοκλήρωσης το τέλος του 1992, και η μεγάλη εσωτερική αγορά οδηγεί αναγκαστικά σε σημαντικές προσαρμογές.

Η προσπάθεια του ΣΕΒ στην κατεύθυνση του διαλόγου φάνηκε να δρομολογείται ευκρινέστερα την επόμενη χρονιά. Η εποχή αυτή χαρακτηρίστηκε ως «αρχή μιας νέας περιόδου»³⁴, ενώ η νέα τάση επιβεβαιώνεται και στην τοποθέτηση του απερχόμενου προέδρου: «Χρειάζεται και η συλλογική δράση, που, στην περίπτωση της βιομηχανίας, είναι καθήκον του ΣΕΒ». Στο τέλος της υποπεριόδου αυτής γίνεται πλέον όλο και περισσότερο λόγος για διάλογο με τους κοινωνικούς εταίρους, ενώ ο διάλογος με την κυβέρνηση χαρακτηρίζεται συχνά αποτελεσματικός. Αυτή την εποχή ακριβώς μπαίνουν οι βάσεις μιας ουσιαστικής «μεταστροφής στην όλη φιλοσοφία της οικονομικής και της γενικής πολιτικής, από τον κρατισμό στην ελεύθερη λειτουργία της ανταγωνιστικής αγοράς»³⁵.

1.2.β. Το εμπόριο

Ο εμπορικός κόσμος εμφανίζει, κατά την περίοδο αυτή, τη μεγαλύτερη κινητικότητα σε οργανωτικό επίπεδο κεντρικής εκπροσώπησης των συμφερόντων του από την ίδρυση των πρώτων εμπορικών συλλόγων. Το 1986 αποφασίστηκε η ίδρυση της ΕΕΣΕ, μιας ομοσπονδίας που θα προετοίμαζε τη δημιουργία της κορυφαίας οργάνωσης του εμπορίου. Η κίνηση αυτή ήρθε, εκτός των άλλων, και ως απάντηση στην έντονη δραστηριότητα που είχαν αναπτύξει οι τρεις Ομοσπονδίες, οι οποίες είχαν έρθει σε πλήρη ρήξη με το ΣΣΕΣΕ. Η ΕΕΣΕ ασχολείται πλέον με θέματα γενικότερου ενδιαφέροντος όπως την υπαγωγή και των εμπορικών επιχειρήσεων στον αναπτυξιακό Νόμο 1262/82, παρατάσεις προθεσμιών για την περαίωση εκκρεμών φορολογικών υποθέσεων, παραεμπόριο κ.λπ.³⁶ Την περίοδο αυτή εγκαταλείπεται η πρακτική της εσωστρέφειας και της ενασχόλησης με επιμέρους ζητήματα και δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στα γενικότερα προβλήματα που απασχολούν τον εμπορικό κόσμο και την ελληνική οικονομία. Πραγματοποιούνται συναντήσεις

συνταύπιση των ρόλων, αφού ορισμένοι πρόεδροι του ΣΕΒ γίνονται με τη σειρά τους υπουργοί Οικονομικών».

33. Δελτίο ΣΕΒ, τχ. 490-491.

34. Δελτίο ΣΕΒ, τχ. 500-501· βλ. επίσης, Μαυρογορδάτος (1988), ό. π. (σημ. 2), σελ. 154.

35. Δελτίο ΣΕΒ, τχ. 519.

36. Δελτία τύπου ΕΕΣΕ: Πηγή αρχείο ΕΕΣΕ.

«κορυφής», όπως η διυπουργική συνάντηση για το εμπόριο και την προοπτική του, τον Νοέμβριο του 1990, ενώ στη συνέχεια, τον Ιανουάριο του 1991, συγκροτείται επιτροπή για τη μελέτη των θεμάτων του εμπορίου με σκοπό τη χάραξη μιας μακροπρόθεσμης πολιτικής³⁷.

Σε αντίθεση με τις προβλέψεις της εποχής, η ΕΕΣΕ κατάφερε να συγκεντρώσει την πλειονότητα των εμπορικών συλλόγων, να διαφοροποιηθεί αισθητά από την ΓΣΕΒΕΕ και να μετεξελιχθεί στο βασικό συνομιλητή της κυβέρνησης για τα θέματα που αφορούν το εμπόριο.

1.3. Η περίοδος της θεσμοθετημένης συμμετοχής στον κοινωνικό διάλογο

Εκ των υστέρων, οι δομικές εξελίξεις και οι διεργασίες της περιόδου 1987-1994 αποτελούσαν ενδείξεις των αλλαγών που θα αναπτύσσονταν και θα παγιώνονταν κατά την τελευταία υποπερίοδο της ανάλυσης, το διάστημα 1994 ως σήμερα. Οι αλλαγές αυτές δημιουργούν στην εποχή του κοινού νομίσματος και της Ενιαίας Αγοράς μια νέα, διαφορετική –τουλάχιστον από την οπτική των διαδικασιών– εικόνα: αυτή χαρακτηρίζεται από την κατακλυσμιαία συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων, με ιδιαίτερη έμφαση στη συμμετοχή των εργοδοτικών οργανώσεων, τόσο στο θεσμοθετημένο κοινωνικό διάλογο όσο και σε πολλές άλλες πρωτοβουλίες διαβουλεύσεων. Σε αντίθεση, δηλαδή, με αυτό που συνέβαινε συνήθως, όταν «οι ομάδες επιδιώκουν να αυξήσουν την επιρροή τους ως προς το κράτος, το δε τελευταίο επιδιώκει να μειώσει την επιρροή αυτή»³⁸, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 φαίνεται, όπως θα παρουσιαστεί αμέσως στη συνέχεια, ότι το κράτος προσκαλεί τις εργοδοτικές οργανώσεις να συμμετάσχουν σε όλα τα επίπεδα διαβούλευσης. Εκτός, όμως, από το νέο στοιχείο της θεσμοθετημένης συμμετοχής των εργοδοτικών οργανώσεων στον κοινωνικό διάλογο, και ένα άλλο δεδομένο έρχεται να αντιστρέψει το προηγούμενο καθεστώς: πρόκειται για τη θεσμοθέτηση τρόπων οικονομικής ενίσχυσης των εργοδοτικών οργανώσεων που θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια έμμεση κρατική εξάρτηση. Το ζήτημα αυτό αναλύεται πιο κάτω.

Θεσμοθετημένος και μη Κοινωνικός Διάλογος

«Σταθμός» στην πορεία αλλαγής των δεδομένων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η υιοθέτηση ενός σύγχρονου θεσμικού πλαισίου συλλογικών διαπραγματεύσεων με την ψήφιση του Νόμου 1876/1990, ψήφιση η οποία συμπίπτει χρονικά με τη σταδιακή εγκατάλειψη του συγκρουσιακού κλίματος της προηγούμενης περιόδου³⁹. Πρόκειται για την υπογρα-

37. Δελτία Τύπου ΕΕΣΕ, 09/11/90, αρχείο ΕΕΣΕ.

38. Κούκιας (1994), ό. π. (σημ. 12), σελ. 69.

39. Από 20.494.944 χαμένες ώρες εργασίας και 472 απεργίες το 1980, παρατηρείται σταδιακή μείωση έτσι ώστε το 1998 να έχουν καταγραφεί 1.515.347 χαμένες ώρες και 38 απεργίες και το 1999, έως το Μάιο, 45.642 χαμένες ώρες εργασίας και 15 απεργίες.

φή της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας από τους κοινωνικούς εταίρους χωρίς να ακολουθήσει προσφυγή στα διαιτητικά δικαστήρια. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη δεκαετία του 1990 δημιουργήθηκαν θεσμοί προώθησης του κοινωνικού διαλόγου στους οποίους μετέχουν οι κοινωνικοί εταίροι όπως η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (ΟΚΕ) ή ο Οργανισμός Μεσολάβησης και Διαιτησίας (ΟΜΕΔ), η Εθνική Επιτροπή Απασχόλησης, το Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξίας και η Εθνική Επιτροπή Κοινωνικής Προστασίας (εδώ μπορεί να γίνει λόγος για μόνιμες δομές διαλόγου).

Το κοινωνικό σχέδιο του ΠΑΣΟΚ που εκπονήθηκε το Σεπτέμβριο του 1993 αναφερόταν ευθέως στην αναγκαιότητα της θεσμοθετημένης ή μη συμμετοχής των κοινωνικών εταίρων στον κοινωνικό διάλογο. «Κάτω από την πίεση των αναγκαιοτήτων σύγκλισης με την Ε.Ε. αλλά, κυρίως, λόγω της αλλαγής του πολιτικού κλίματος [...], το ΠΑΣΟΚ υιοθετεί έναν διαχειριστικό προσανατολισμό. Έτσι, οι ρεαλιστές πλέον έλληνες σοσιαλιστές στοχεύουν στη διαχείριση της οικονομίας, [...] σύμφωνα με τους ρυθμούς του Μάαστριχτ»⁴⁰. Χαρακτηριστική είναι και μια συνέντευξη του Α. Παπανδρέου όπου θίγεται άμεσα η ανάγκη για κοινωνικό διάλογο: «Αυτή είναι η πεμπτουσία του κοινωνικού διαλόγου, του κοινωνικού συμβολαίου που θα επιδιώξουμε από την πρώτη στιγμή [...] Οι αποφάσεις θα παίρνονται σ' αυτή την περίοδο, την τόσο δύσκολη, από κοινού, από τους κοινωνικούς εταίρους. Η πολιτεία αφ' ενός, οι εργαζόμενοι αφ' ετέρου [...] κι από την άλλη οι επιχειρηματίες, οι εργοδότες· αυτό το τριμελές σχήμα, πιστεύω ότι θα εξασφαλίσει την κοινωνική ηρεμία και συνοχή»⁴¹.

Βεβαίως δεν θα πρέπει να παραγνωριστεί η συνολική επιρροή που δέχτηκε το ελληνικό πολιτικό σύστημα από τα νέα δεδομένα της Ε.Ε.: για παράδειγμα, ο θεσμός του κοινωνικού διαλόγου επικυρώθηκε επίσημα αρχικά από τη συνθήκη του Μάαστριχτ και από τη συνθήκη του Άμστερνταμ στη συνέχεια⁴².

Την τελευταία αυτή υποπερίοδο, οι εκπρόσωποι των τριών εργοδοτικών οργανώσεων συμμετέχουν σε περισσότερες από εξήντα μόνιμες δομές εθνικής εμβέλειας και σε πολλαπλάσιες τοπικού χαρακτήρα οι οποίες έχουν συσταθεί με κρατική πρωτοβουλία· μετέχουν επίσης σε επιτροπές διαβούλευσης για συγκεκριμένα θέματα όπως είναι το ασφαλιστικό και το φορολογικό. Πιο χαρακτηριστικές από αυτές είναι το διοικητικό συμβούλιο του ΙΚΑ, το Εθνικό Συμβούλιο Καταναλωτών, το Εθνικό Συμβούλιο Εξαγωγών και ο ΟΑΕΔ όπου, μάλιστα, οι κοινωνικοί εταίροι ορίζουν δικό τους εκπρόσωπο ως αντιπρόεδρο. Μετέχουν επίσης στο Εθνικό Συμβούλιο Ανταγωνιστικότητας και στην Επιτροπή Ανταγωνισμού.

40. Σπουρδαλάκης Μ. (1998), «Από το κίνημα διαμαρτυρίας στο νέο ΠΑΣΟΚ» στο συλλογικό τόμο *ΠΑΣΟΚ Κάμμα - Κράτος - Κοινωνία*, Εξάντας, Αθήνα, σελ. 69.

41. Βλ. συνέντευξη του Α. Παπανδρέου, *Το Βήμα*, 19/09/1993

42. Μούσης Ν., *Ευρωπαϊκή Ένωση Δίκαιο - Οικονομία - Πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1999· βλ. επίσης Αρανίτου Β. (2002), «Η εκπροσώπηση των εργοδοτικών / επιχειρηματικών οργανώσεων. Οι εθνικές οργανώσεις στη δυναμική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, Αφιέρωμα: Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως πολιτικό σύστημα, Θεμέλιο, Αθήνα, σσ. 87-106.

Πίνακας 2

Η συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων στον θεσμοθετημένο και στον μη θεσμοθετημένο κοινωνικό διάλογο

Θεσμοθετημένος Κοινωνικός Διάλογος		Μη Θεσμοθετημένος Κοινωνικός Διάλογος
Συμμετοχή σε Επιτροπές και Συμβούλια Δημόσιων Πολιτικών	Οικονομική & Κοινωνική Επιτροπή (ΟΚΕ)	Υπό θεσμοθέτηση
-Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ΙΚΑ) -Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ) -Οργανισμός Μεσολάβησης και Διαιτησίας (ΟΜΕΔ) -Εθνικό Συμβούλιο Καταναλωτών -Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς -Εθνικό Συμβούλιο Εξαγωγών -Εθνικό Συμβούλιο Ανταγωνιστικότητας -Επιτροπή Ανταγωνισμού -Οργανισμός Εργατικής Εστίας -Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας	Η ΟΚΕ ιδρύθηκε το 1994 με αποστολή τη διεξαγωγή κοινωνικού διαλόγου για τη γενική πολιτική της Χώρας Το 2001 έγινε συνταγματικός θεσμός Μέχρι το τέλος του 2002 εξέδωσε συνολικά 86 Γνώμες	-Εθνική Επιτροπή Απασχόλησης -Εθνική Επιτροπή Κοινωνικής Προστασίας <u>Μη Θεσμοθετημένος</u> -Μάιος 1997: «Σύμφωνο Εμπιστοσύνης Κυβέρνησης και Κοινωνικών Εταίρων στην πορεία προς το 2000» -Διάλογος για την κοινωνική ασφάλιση -Διάλογος για τη φορολογική μεταρρύθμιση

Το 1997, μετά από συζητήσεις έξι μηνών, υπογράφηκε το «Σύμφωνο Εμπιστοσύνης Κυβέρνησης - Κοινωνικών Εταίρων για την πορεία προς το 2000», το οποίο ήταν η κατάληξη μιας νέας μορφής κοινωνικού διαλόγου που εγκαινίαζε η κυβέρνηση. Το κείμενο περιείχε κοινές διαπιστώσεις αναφορικά με θέματα γενικού ενδιαφέροντος που σχετίζονταν με την απασχόληση, την ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Από τον Ιούλιο του 2000 ξεκίνησε ένας κύκλος κοινωνικού διαλόγου που είχε ως βασικά θέματα την ασφαλιστική και τη φορολογική μεταρρύθμιση — οι προσπάθειες αυτές, οι οποίες πέρασαν από πολλές φάσεις, ήταν άλλοτε επιτυχημένες (βλ. φορολογικό) και άλλοτε όχι. Παράλληλα λειτουργεί πλέον και η θεσμοθετημένη διαβούλευση μέσω της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής. Η Ο.Κ.Ε., που ιδρύθηκε το 1994 κατά τα πρότυπα της ευρωπαϊκής αντίστοιχης⁴³, είναι ένας συνταγματικά κατοχυρωμένος θεσμός⁴⁴

43. Ήδη με το άρθρο 18 της ΕΚΑΧ ιδρύθηκε μια Συμβουλευτική Επιτροπή με σκοπό να συμβουλεύει την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κάθε φορά που η δεύτερη το έκρινε σκόπιμο. Η Επιτροπή αυτή μετεξελέγχθηκε στη συνέχεια στην Ευρωπαϊκή ΟΚΕ.

44. Άρθρο 82, παρ. 3 Σ 195/1986/2001.

ευρύτατης αποδοχής από τα πολιτικά κόμματα⁴⁵. Ο θεσμός του κοινωνικού διαλόγου αποτελεί κεντρικό χαρακτηριστικό του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου, όπως έχει άλλωστε αποφασιστεί από τη Συνθήκη η οποία αναθέτει στην Επιτροπή την αρμοδιότητα να προωθεί και να υποστηρίζει τον κοινωνικό διάλογο⁴⁶.

Η οικονομική ενίσχυση - έμμεση εξάρτηση σύστημα έμμεσης χρηματοδότησης

Δύο σημαντικές νομοθετικές ρυθμίσεις στα μέσα της δεκαετίας του 1990 εξασφάλισαν άμεσα και έμμεσα οικονομικούς πόρους στις εργοδοτικές οργανώσεις. Κατά τη διάρκεια της υπογραφής της ΕΓΣΣΕ, το 1993, τέθηκε η βάση για τη δημιουργία του ΛΑΕΚ, ενός αυτόνομου λογαριασμού τον οποίο διαχειρίζονται από κοινού οι κοινωνικοί εταίροι με σκοπό την ενίσχυση προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης και εκπαίδευσης. Η απόφαση αυτή, η οποία είχε ληφθεί ήδη από την υπογραφή της ΕΓΣΣΕ του 1988, ρυθμίστηκε με τον Νόμο 2224/1994 και η εισφορά που καταβάλλουν οι εργοδότες⁴⁷ (κάθε επιχείρηση που απασχολεί έστω και ένα μισθωτό) ανέρχεται στο 0,45% και κατατίθεται στον Ειδικό Οργανισμό Προγραμμάτων Επαγγελματικής Κατάρτισης. Η διαχείριση αυτού του λογαριασμού, όπως προβλέπεται και από το νόμο, γίνεται στην πράξη από τις τρεις εργοδοτικές οργανώσεις και τη ΓΣΕΕ. Ένα ποσοστό των χρημάτων απορροφάται – σε ετήσια βάση – απευθείας από τα κέντρα κατάρτισης που διαθέτουν οι κοινωνικοί εταίροι.

Τέλος, το 1999, με το Νόμο 2741/99 κατοχυρώθηκε το πάγιο αίτημα των επαγγελματικών οργανώσεων για απόκτηση οικονομικών πόρων⁴⁸. Ο νόμος αυτός προσέθεσε στο Ν. 2081/92 – ο οποίος συμπλήρωνε τον περίφημο 1712/87 – μία παράγραφο αναφορικά με τον τρόπο ενίσχυσης των δύο εκ των τριών εργοδοτικών οργανώσεων: «ποσοστό έως 8% επί των επί των ετησίων εσόδων από τις συνδρομές των μελών των Επιμελητηρίων, πλην των μελών των βιομηχανικών τμημάτων, διατίθεται για την ενίσχυση της

45. «Από το νέο ρόλο που της επιφυλάσσει το Σύνταγμα προκύπτει επίσης ότι ο θεσμός είναι ευρύτατης αποδοχής από τα πολιτικά κόμματα, όπως είχε άλλωστε διαφανεί και από τη διακομματική υπερψήφιση της πρότασης (με 269 ψήφους) ήδη κατά την ψήφιση των αναθεωρητέων διατάξεων στην πρώτη φάση της Αναθεώρησης». Γνώμη της ΟΚΕ, «Ο κοινωνικός διάλογος στην Ελλάδα Αποτίμηση - Τάσεις - Προοπτικές», Τελικό Κείμενο, 28/11/02, Αθήνα, σελ. 17.

46. Στα Ευρωπαϊκά Συμβούλια που πραγματοποιήθηκαν στο Λάακεν, τη Βαρκελώνη και τη Λισαβόνα τονίζεται ότι ο κοινωνικός διάλογος «είναι μια κινητήρια δύναμη για οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις». Ανακοίνωση της επιτροπής: «Ο ευρωπαϊκός κοινωνικός διάλογος, δύναμη εκσυγχρονισμού και αλλαγής». Πρόταση απόφασης του συμβουλίου για τη θέσπιση τριμερούς κοινωνικής συνόδου κορυφής για τη μεγέθυνση και την απασχόληση, Βρυξέλλες 26/06/02, COM(2002), 341 τελικό.

47. «Η εισφορά αυτή καταβάλλεται υποχρεωτικά από όλους τους εργοδότες, που απασχολούν προσωπικό με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου στον ιδιωτικό τομέα ή στο δημόσιο τομέα και συνεισπράττει με την υπέρ του ΙΚΑ καθοριζόμενη από το νόμο εργοδοτική εισφορά και υπολογίζεται υπέρ των καταβαλλομένων αποδοχών», Ν. 2224/1994, άρθρο 14, παράγραφος 1.

48. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι η ΓΣΕΒΕΕ εισέπραττε, από το 1946, πόρους από το ασφαλιστικό ταμείο των επαγγελματιών και βιοτεχνών (ΤΕΒΕ), εισφορά όμως που καταργήθηκε το 1981.

ΓΣΕΒΕΕ, της ΕΣΕΕ ως και των Ομοσπονδιών και Σωματείων μελών τους, αναλόγως με την αριθμητική τους δύναμη». (Ο ΣΕΒ δεν εμπίπτει στον νόμο αυτό εφόσον αποτελεί απλό σωματείο.) Μέσω αυτής της ρύθμισης, οι δύο τριτοβάθμιες εργοδοτικές οργανώσεις διασφάλισαν οικονομική ευρωστία και αύξησαν τη δυναμική τους σε σχέση με τις πρωτοβάθμιες και δευτεροβάθμιες οργανώσεις - μέλη τους, αφού αυτές είναι που διαχειρίζονται και κατανέμουν τα ποσά. Παράλληλα, όμως, ένας πόρος που προέρχεται από τα Επιμελητήρια δεν παύει να αποτελεί μια έμμεση κρατική χρηματοδότηση και, επομένως, μια έμμεση κρατική εξάρτηση.

Η συμμετοχή των τριών εργοδοτικών οργανώσεων στο θεσμοθετημένο κοινωνικό διάλογο, σύμφωνα με το ευρωπαϊκό μοντέλο και τις επιταγές των συμφωνιών του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ, και η έμμεση οικονομική ενίσχυση των δύο από αυτές διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό τους νέους ρόλους τους και μια νέα δυναμική στο ελληνικό πολιτικό σύστημα.

1.3.α. Ο Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών

Ο ΣΕΒ μετέχει με εκπροσώπους του σε συμβούλια, επιτροπές και διοικητικά συμβούλια οργανισμών της Ελλάδας ή του εξωτερικού, είτε επειδή είναι θεσμοθετημένη η εκπροσώπηση του, είτε επειδή καλείται *ad hoc* να εκπροσωπηθεί λόγω του κύρους του. Παραδείγματα είναι η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς, οι Επιτροπές Παρακολούθησης του Κοινωνικού Πλαισίου Στήριξης για την Ελλάδα, τα Διοικητικά Συμβούλια του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ΙΚΑ), του Οργανισμού Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ), του Οργανισμού Εργατικής Εστίας, του Οργανισμού Εργατικής Κατοικίας και, στο εξωτερικό, οι Επιτροπές και Ομάδες Εργασίας της UNICE, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των διεθνών οργανισμών που αναφέρθηκαν παραπάνω, καθώς και το Διοικητικό Συμβούλιο του Ινστιτούτου για την Ποιότητα της Ζωής και Εργασίας (Δουβλίνο).

Εκπρόσωποι ορίζονται μέλη της διοίκησης του ΣΕΒ ή στελέχη ή μέλη απλά του. Τους παρέχεται γραμματειακή και ουσιαστική υποστήριξη από την Υπηρεσία, ανάλογα με τις ανάγκες τους, πάνω στα θέματα των συνεδριάσεων όπου μετέχουν. Επίσης η Υπηρεσία φροντίζει για τη διαβίβαση των αποτελεσμάτων των συνεδριάσεων στα υπόλοιπα αρμόδια όργανα του ΣΕΒ.

1.3.β. Το εμπόριο

Η ίδρυση, το 1994, και η μετέπειτα πορεία του τριτοβάθμιου οργάνου του εμπορίου, της ΕΣΕΕ, διέψευσε πολλές προβλέψεις⁴⁹. Κατ' αρχήν οι τρεις αντιπολιτευόμενες αρχικά την ΕΕΣΕ Ομοσπονδίες προσχώρησαν στο τριτοβάθμιο όργανο, η ΠΟΕΚΟ (Πανελλήνια Ομοσπονδία Εμπορικών Κρατικών Οργανώσεων) διαλύθηκε, ενώ οι δύο οργανώσεις του

49. Βλ. προβληματική που αναπτύσσεται από τον Γ.Θ. Μαυρογορδάτο (1988), *ό. π.* (σημ. 2), σσ. 155-162.

«μεγάλου εμπορίου» ΣΕΣΜΕ και ΣΕΛΠΕ (Σύνδεσμος σούπερ-μάρκετ και μεγάλων καταστημάτων) παρέμειναν σε αρχικό στάδιο, σε αντίθεση με την ΕΣΕΕ της οποίας η θέση, όπως θα φανεί αμέσως στη συνέχεια, ενισχύθηκε σημαντικά. Η ΕΣΕΕ συνυπογράφει την ΕΓΣΣΕ, μετέχει ως μόνος εκπρόσωπος του εμπορίου στο θεσμοθετημένο και στο μη θεσμοθετημένο κοινωνικό διάλογο, διαθέτει ένα κέντρο κατάρτισης εθνικής εμβέλειας το οποίο χρηματοδοτείται από το λογαριασμό του ΛΑΕΚ, αλλά κυρίως από την ίδρυσή της δεν έχει υποστεί καμία άμεση ή έμμεση αμφισβήτηση του ρόλου της ως μοναδικού εκπροσώπου του εμπορίου. Ακόμη και οι σύνδεσμοι ΣΕΛΠΕ και ΣΕΣΜΕ, που λειτουργούν παράλληλα με αυτήν, έρχονται σε συνεννόηση μαζί της και της αναγνωρίζουν τον πρώτο λόγο. Οι οργανώσεις αυτές συνυπογράφουν, με την ΕΣΕΕ, την Εθνική Κλαδική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η κοινή πρόταση για τη ρύθμιση του ωραρίου των καταστημάτων, στην οποία τον πρώτο λόγο είχε η ΕΣΕΕ (η πρόταση αυτή κατέληξε στην κοινή υπουργική απόφαση ΚΥΑ 1162/97).

Συμπεράσματα

Το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από την παρουσίαση της πορείας των εργοδοτικών οργανώσεων είναι ότι η παρουσία και ο ρόλος τους στο πολιτικό σύστημα έχει ενισχυθεί σημαντικά κατά τη διάρκεια της τελευταίας 20ετίας. Η νέα αυτή κατάσταση, όμως, δεν φαίνεται να έχει προκύψει ως αποτέλεσμα των διεκδικητικών τάσεων και πρωτοβουλιών των ίδιων των οργανώσεων αυτών. Ο νέος νομιμοποιητικός τους ρόλος λειτούργησε περισσότερο ως εργαλειακό απαιτούμενο του πολιτικού συστήματος απ' ενός, και ως ανταπόκριση στις διεργασίες και τα προστάγματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης απ' ετέρου.

Ταυτόχρονα, η νέα πραγματικότητα της περιορισμένης κρατικής παρέμβασης υποκρίπτει ουσιαστικά μια έμμεση κρατική εμπλοκή αφού κυρίαρχη πηγή ρύθμισης παραμένει η κρατική νομοθεσία, με αποτέλεσμα το κράτος να εξακολουθεί να διαδραματίζει πρωταρχικό ρόλο, είτε τυπικό είτε άτυπο.

Από τον ιδιότυπο κρατικό κορπορατισμό, δηλαδή, των αρχών της δεκαετίας του 1980 και τον *ψευδοκορπορατισμό* των αρχών της δεκαετίας του 1990, μήπως θα έπρεπε να γίνει λόγος για έναν *τεχνητό κορπορατισμό*, δανεισμένο σε μεγάλο βαθμό από το μοντέλο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Διαλόγου;

Βιβλιογραφία

- Αρανίτου Β. (2002), «Η εκπροσώπηση των εργοδοτικών/επιχειρηματικών οργανώσεων. Οι εθνικές οργανώσεις στη δυναμική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, [Θεμέλιο], τχ. 20, αφιέρωμα: Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως πολιτικό σύστημα, σσ. 87-106.
- Βαξεβάνογλου Α. (1994), *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Cawson Alan, *Organized Interests and the State: Studies in Meso-Corporatism*, Sage, Λονδίνο, 1985.

- Haas Er. (1958), *The uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*, Stevens and Son, Λονδίνο.
- Ιωακείμης Π.Κ. (1995), *Ευρωπαϊκή πολιτική ένωση Θεωρία - διαπραγμάτευση θεσμοί και πολιτικές*, Θεμέλιο, Βιβλιοθήκη Ευρωπαϊκών Θεμάτων, Αθήνα.
- Ioakimidis P.C. (1996), «Contradiction between Policy and Performance», στο Featherstone K. και Ifantis K. (επιμ.), *Greece in a Changing Europe*, Manchester University Press, Manchester.
- Ιωακείμης Π.Κ. (1997), «Η συμμετοχή της Ελλάδας στα διακυβερνητικά όργανα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας/ Ένωσης» στο συλλογικό τόμο *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση Απολογισμός της πρώτης δεκαπενταετίας Προοπτικές*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Καζάκος Π. (1991), «"Σχέδιο 1992", Εσωτερικές προσαρμογές και εκπροσώπηση των επαγγελματικών συμφερόντων στην Ελλάδα», στο Καζάκος Π.(επιμ.), *Η Ελλάδα ανάμεσα σε προσαρμογή και περιθωριοποίηση*, Διάττων, Αθήνα.
- Kazakos P. (1994), «Greece and the EC: Historical Review» στο Kazakos P. και Ioakimidis P. (επιμ.), *Greece and Membership Evaluated*, Printer Publishers, Λονδίνο.
- Καζάκος Π. (1998), *Μεταξύ Κράτους και Αγοράς. Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*, Πατάκης, Αθήνα.
- Κούκας Δ. (1994), *Οργάνωση συμφερόντων στην Ελλάδα, Ενσωμάτωση και πρόσβαση στο κράτος σε συγκριτική προοπτική*, Εξάντας, Αθήνα.
- Lanza O. και Lavdas K. (2000), «The disentanglement of interest politics: Business associability, the parties and policy in Italy and Greece», στο *European Journal of Political Research*, τχ. 37, Kluwer Academic Publishers, Ολλανδία, σσ. 203-235.
- Lindberg L. και Scheingold S.(1970), *Europe's Would - be Polity: Patterns of change in the European Community*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall.
- Μαυρογορδάτος Γ.Θ. (1988), *Μεταξύ Πτυοκάμπη και Προκρούστη*, Οδυσσέας, Αθήνα.
- Mattera Alfonso (1992), *Η ενιαία ευρωπαϊκή αγορά, Οι κανόνες και η λειτουργία της*, Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή.
- Meynaud J.(2002), *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1945-1965*, Σαββάλας, Αθήνα.
- Μουδόπουλος Σ. (1994), *Οι εργοδοτικές ενώσεις και η προβληματική της οργάνωσης των ελεύθερων επαγγελματιών*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Μούσης Ν. (1999), *Ευρωπαϊκή Ένωση Δίκαιο - Οικονομία - Πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Παπανδρέου Ανδρέας, συνέντευξη *Το Βήμα*, 19/09/1993
- Schmitter P. (1989), «Corporatism is dead! Long live Corporatism» στο *Government and Opposition* τόμ. 24, αρ. 1, σσ. 54-73.
- Schmitter Ph. (1979), «Still the Century of Corporatism?» στο Ph. Schmitter και G.Lehmbrunch (επιμ.), *Trends Towards Corporatist Intermediation*, Sage, Λονδίνο, σσ. 7-52.
- Streeck W. και Schmitter Ph. (1991), «From National Corporatism to Transnational Pluralism: Organized Interests in the Single European Market» στο *Politics & Society*, τόμ. 19, αρ. 2, σσ. 133-164.
- Streeck W. (1998), «The internationalization of Industrial Relations in Europe Prospects and problems» in *Politics & Society*, τόμ. 26, αρ. 4, Δεκέμβριος 1998, σσ. 426-459.
- Streeck W.(2000), «Europeanizing Business Associations: Aiming at a Moving Target», *The Effectiveness of EU Business Associations*, Βρυξέλλες.
- Streeck W. και Schmitter Ph. (1991), «From national corporatism to transnational pluralism: organized interests in the single European market», *Politics and Society* 19, αρ. 2.

- Σπουρδαλάκης Μ. (1986), *Για τη θεωρία και τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων*, Εξάντας, Αθήνα.
- Σπουρδαλάκης Μ. (1998), «Από το κίνημα διαμαρτυρίας στο νέο ΠΑΣΟΚ» στο συλλογικό τόμο *ΠΑΣΟΚ Κόμμα - Κράτος - Κοινωνία*, Εξάντας, Αθήνα.
- Wallerstein M. και Western B. (2000), «Unions in decline? What has Changed and why», στο *Annual Revue of Political Science*.
- Wyn Grand, *The Political Economy of Corporatism*, Macmillan, Λονδίνο, 1985.
- Φατούρος Α. (1990), «Προς την Πολιτική Ένωση-Κριτικές παρατηρήσεις με αφορμή πρόσφατες προτάσεις και συζητήσεις», στο *Κείμενα Επικαιρότητας. Η πορεία προς την Πολιτική Ένωση*, Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, Θεσσαλονίκη.
- Χαραλάμπης Δ. (1989), *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, Εξάντας, Αθήνα.
- Δελτίο ΣΕΒ, Ιανουάριος 2000, 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο ΣΕΒ.
- Δελτίο ΣΕΒ, τχ. 490-491.
- Δελτίο ΣΕΒ, τχ. 500-501.
- Δελτίο ΣΕΒ, τχ. 519.
- Δελτίο ΣΕΒ, τχ. 450.
- Ομιλία προέδρου ΣΕΒ στην ετήσια Γενική Συνέλευση.
- Εισήγηση Ε.Σ. Θεσσαλονίκης σχετικά με το νομοσχέδιο 1712/87.
- Απόφασμα από την τοποθέτηση Σ. Δεμαρτίνου στην έκτακτη Γ.Σ. της ΓΣΕΒΕΕ 06/07/1986.
- Απάντηση του Προέδρου της Ομοσπονδίας Ε.Σ. Δυτικής Ελλάδας σε άρθρο του υφυπουργού Εμπορίου Γ. Δασκαλάκη, *Εξόρμηση* 17/04/1987.
- Δελτία τύπου ΕΕΣΕ, πηγή: αρχείο ΕΕΣΕ.
- Υλικό από το συνέδριο: «The Effectiveness of EU Business Associations», Βρυξέλλες, 18-22 Σεπτεμβρίου 2000. Συντονισμός: Greenwood J., The Robert Gordon University, Λονδίνο.